

KISS TAMÁS

NÉPESEDÉSI FOLYAMATOK ÉS A NÉPESEDÉSPOLITIKA LEHETŐSÉGEI ERDÉLYBEN

Az utolsó (1910-es) magyar népszámlálás szerint Erdély¹ mai területén a magyar anyanyelvűek a népesség közel egyharmadát (31,6%-át) tették ki. Az 1930-as román népszámlálás viszont ennek az értéknek csupán a 81%-át mutatta ki, amennyiben a nemzetiségi ismérvet tekintjük meghatározónak.

1. táblázat

A teljes népesség és a magyarok száma Erdélyben

Év	Összesen	Magyar	%
1910	5 228 180	1 653 943	31,6
1920	5 107 400	1 305 800	25,6
1930	5 520 086	1 349 563	24,4
1956	6 218 427	1 558 254	25,1
1966	6 719 555	1 597 483	23,8
1977	7 500 229	1 691 048	22,5
1992	7 723 313	1 603 923	20,8
2002	7 221 733	1 415 718	19,6

Forrás: Népszámlálási adatok

(Az 1910-es érték anyanyelv, a későbbiek a nemzetiség szerinti megoszlást mutatják.)

A népességszám csökkenésének legfontosabb oka a tömeges Magyarországra vándorlás volt, ami elsősorban a hivatalnokokat, értelmiségieket érintette. 1918 és 1923 között 197 ezer magyar hagyta el Erdély területét. A másik alapvető ok, hogy – a népszámlálás klasszifikációs gyakorlatának megváltozása nyomán – azok közül, akik 1910-ben magyar anyanyelvűként lettek számba véve, sokan most egyéb nemzetiségek számát gyarapították. A magyar anyanyelvű népesség száma és aránya meghaladta a magyar nemzetiségűekét. A két világháború között a magyar nyelvi közösségbe tartozott számos zsidó, sváb, illetve cigány.² A második világháború, illetve az azt követő események, ha más határon túli területekkel hasonlítjuk össze, nem érintették olyan súlyosan az erdélyi magyarságot, hisz itt nem került sor sem szisztematikus kitelepítésre, sem a délvidékihez hasonló méreteket öltő leszámolásra. Azt azonban hozzá kell tennünk, hogy a holokauszt során zömében magyar anyanyelvű és kultúrájú (és sok esetben magyar identitású) emberek

pusztultak el, ami az erdélyi városok etnikai térszerkezetét nagymértékben átformálta.

Miközben a két világháború közötti időszak és a háborút közvetlenül követő évek magyar népességfejlődése Erdélyben viszonylag kedvezőbb volt, mint más Kárpát-medencei területeken, addig a hatvanas évektől – leszámítva a vajdasági magyar közösséget – itt érvényesültek a legkedvezőtlenebb tendenciák (Gyurgyík–Horváth–Kiss 2010).

Helyzetkép: migráció, természetes népmozgalom

A más területeknél kedvezőtlenebb tendenciák oka a *migrációs folyamatokban* rejlik, amelyek kétszeresen is kedvezőtlen hatással voltak az erdélyi népességre. A közvetlen népességcsökkenésen kívül a korszerkezetre gyakoroltak kedvezőtlen hatást, miután a migránsok zömmel a fiatal felnőttek közül kerültek ki. Az erdélyi magyarok nagymértékű migrációja a nyolcvanas évek közepén kezdődött el, a tömeges áttelepedések pedig egészen 1992-ig folytatódtak (Horváth 2005). Néhány év alatt (1987–1991) mintegy 85 ezer magyar hagyta el Erdélyt, döntő többségük Magyarország irányába. A magyarokat érintő migráció nagyságrendje ezt követően is jelentékeny volt, a migrációs kontextus azonban nagymértékben megváltozott. A kilencvenes években a migráció első számú célországa Magyarország maradt, de a migráció domináns formájává a munkavállalási és tanulmányi migráció vált. Az ezekben résztvevők közül természetesen sokan váltak hosszú távú bevándorlókká (Gödri–Tóth 2005). Az ezredfordulót követően a migráció célországai is megváltoztak. A kilencvenes évek során a többségi románság is kialakította a maga Nyugat-Európa (elsősorban Spanyol-, Olasz-, Német- és Franciaország) felé mutató migrációs hálózatait (Sandu 2005b). Az ezekben a célországokban megszerezhető jövedelmek nagyságrendekkel voltak magasabbak a magyarországinál. Így az ezredfordulót követően, amikor az EU legtöbb tagállamában vízummentessé vált a román állampolgárok belépése, az erdélyi magyarok egy részének a migrációja Magyarországról Nyugat-Európa irányába toldott. Az *Életünk fordulópontjai Erdély* (2009) vizsgálat szerint az erdélyi magyarok migrációs terveiben Magyarország és Nyugat-Európa egyaránt megjelent. Az alapvető különbség az volt, hogy Nyugat-Európát elsősorban a jobban szituált, jobban képzett, városi rétegek, Magyarországot pedig a tőkeszegény csoportok, a kistelepüléseken élők és igen nagy arányban a magyar nyelvű romák preferálták.

Az erdélyi magyarok *természetes népmozgalmi folyamatait* egyrészt romániai, másrészt, általánosabban egy kelet-európai demográfiai kontextusban értelmezhetjük. Mind a halandóság, mind a termékenység alakulását ez a kontextus határozta/határozza meg. E tekintetben lényeges, hogy a hatvanas

évek végéig a népesedés szempontjából alapvető modernizációs folyamatok minden kelet-európai országban lejátszódtak.³

A *halandóság* szempontjából döntő jelentőségű volt az állandó egészségügyi intézményhálózat kiépülése (orvosi rendelők hálózata, állandó, helyben lakó személyzettel), amely a falusi településekre is kiterjed, és aminek a gyermekhalandóság visszaszorításában volt kulcsszerepe.⁴ A kommunista modernizáció első fázisában, az 1950-es, illetve 1960-as években a kelet-európai államok az általános halandóság visszaszorításában is jelentős eredményeket értek el. Így az ötvenes, illetve hatvanas években a magas várható élettartamú észak- és nyugat-európai, valamint az alacsony szintet mutató kelet- és dél-európai országok között a különbség nagymértékben csökkent. A hetvenes évektől azonban az egykori szocialista blokk és Európa többi fele között a különbségek ismét növekedni kezdtek. Tágabb perspektívában azt mondhatjuk, hogy a kialakuló különbségek abból adódtak, hogy Európa nyugati felén a modernizáció egy új – posztindusztriális – fázisa kezdődött el, egy sor olyan következménnyel, ami az életmódot nagymértékben átalakította, míg Kelet-Európában ez az újabb modernizációs váltás nem ment végbe. Józan Péter szerint „a krónikus epidemiológiai krízis [...] az Elbától keletre – egy zsákutcás modernizációs fejlődés következtében – minden országban kialakult” (Józan 2001:294).

Az 1989 utáni periódusban a halálozás szempontjából két csoportra oszthatjuk a kelet-európai országokat. Az egyik csoportba tartozó országokban (Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) a rendszerváltást követően a születéskor várható élettartam növekedett. Más országokban (elsősorban a posztszovjet térségben, köztük Ukrajnában) erőteljes romlás volt tapasztalható. Románia a két csoport között helyezhető el, itt ugyanis a kilencvenes évekig csökkenés, azóta viszont jelentős növekedés tapasztalható.

A születéskor várható élettartam nemzetiség szerinti különbségei mára Erdélyben jól dokumentáltak (Csata–Kiss 2007, Gyurgyik–Kiss 2010). Elmondható, hogy a kisebb különbségek ellenére a magyarok életésélyei jószerevével megegyeznek az országos értékkel. Jelentős viszont a különbség a nyers halálozási arányszám (azaz az ezer főre jutó halálesetek) tekintetében (*L. 1. ábra*), aminek a magyarok országos átlaghoz viszonyított jóval kedvezőtlenebb korstruktúrája az oka. E tekintetben a magyarok országos átlaghoz viszonyított kedvezőtlen helyzete mellett a nagyfokú regionális különbségeket érdemes kiemelnünk. E tekintetben megállapítható, hogy a szórványterületeken a magyar népesség sokkal inkább el van öregedve, mint a Székelyföldön vagy Partiumban.

A *születésszámok*, illetve a nyers születési együttható hullámváltozása a női *termékenység* változását követi, ez utóbbit pedig Romániában (és tágabban Kelet-Európában) az elmúlt fél évszázadban elsősorban makrotársadalmi és politikai tényezők határozták meg. A nemzetiségek közti különbségeket az ha-

tározta meg, hogy a különböző etnikumok ezekre a makrováltozásokra milyen mértékben reagáltak különbözőképpen. Az ötvenes évek második felétől – miközben Nyugat-Európában még javában tartott a háborút követő *baby-boom* – meredeken esett a termékenység és a gyermekszám. Romániában a csökkenés következtében a *teljes termékenységi együttható*⁵ (TFR) a hatvanas évek közepére a generációs újratermelés szintje alá esett.⁶ Ezt követően 1966-ban a pronatalista népesedéspolitikai intézkedések nagymértékben megváltoztatták az addigi trendeket.

2. táblázat

A magyar népesség átlagéletkora Erdély régióiban, 1992, 2002

Népesség	1992	2002
Románia, teljes népesség	35,6	37,3
Romániai magyarok	37,8	40,3
Székelyföld	36,2	38,9
Partium	37,2	39,5
Észak-Erdély	39,7	42,4
Dél-Erdély	39,4	43,4
Bánság	41,7	44,7

Forrás: Népszámlálási adatok

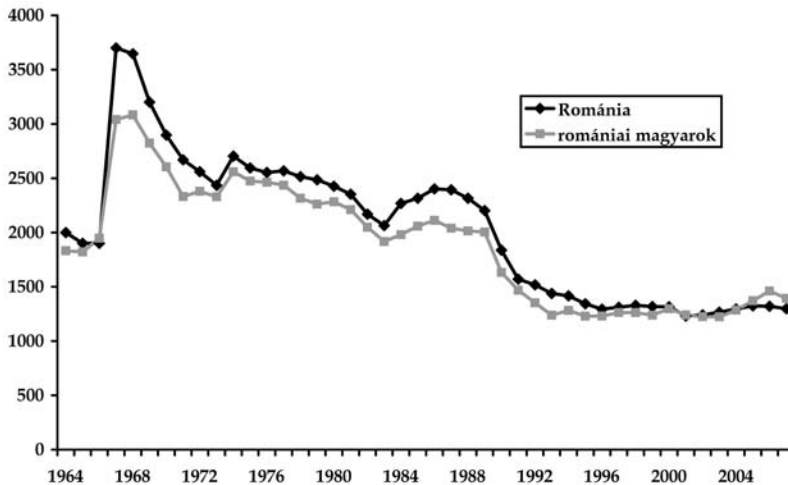
Pronatalista intézkedésekre a régió majd minden országában sor került, Romániában azonban a büntetőjogi eszközökre helyezték a hangsúlyt. Az 1966/770-es dekrétum a lakosság számára váratlanul törvényen kívül helyezte az abortuszt, aminek következtében a termékenység (TFR) 1,9-ről 3,7-re emelkedett, és ezzel ismét a harmincas évekre jellemző értéket vett fel. A hetvenes évekre azonban ismét mutatkoztak az erőteljes csökkenés jelei, így a népesedéspolitika eredményei nagymértékben konjunkturális hatást értek el. Érdemes megjegyezni, hogy a magyar nők termékenysége az abortusztilalmat követő években jelentősen az országos átlag alatt maradt, aminek oka, hogy körükben nagyobb volt a különböző fogamzásgátlási technikák használata és kisebb mértékű az abortuszra való hagyatkozás.

A termékenység rendszerváltást követő alakulásával kapcsolatban három tényezőt érdemes kiemelni. Egyrészt a rendszerváltás Romániában egyben népesedéspolitikai váltás is volt. A múlt rendszer represszív pronatalista népesedéspolitikája után a kilencvenes éveket a népesedéspolitika hiánya jellemezte. Másrészt a rendszerváltást követően döntő jelentősége volt annak is, hogy ismét legálissá vált az abortusz, másrészt pedig megkezdődött a modern fogamzásgátlási eszközök terjedése. Harmadrészt a szakirodalomban a termékenységcsökkenés a gazdasági-politikai átmenet „áraként” jelent meg. Eszerint a születésszám drasztikus visszaesése elsősorban a rendszerváltást kísérő társadalmi és gazdasági megrázkódtatással volt magyarázható. Az

1989-es fordulatot követően a társadalmi bizonytalanság, a kockázatok oly mértékben megnövekedtek, hogy a fiatal párok demográfiai viselkedése megváltozott: nem vállaltak gyermeket, vagy halasztották a gyermekvállalást. A *családalapítás halasztása* is nagyon hangsúlyosan jelen van. Ennek következtében felbomlott az a múlt rendszerben kialakult – Kelet-Európát általánosan jellemző – családmodell, amely korai (a húszas évek első felében bekövetkező) házasságkötés mellett a házasság első éveiben két gyermek vállalását irányozta elő.

1. ábra

A teljes termékenységi arányszám alakulása Romániában és a romániai magyar népesség esetében, 1964–2007

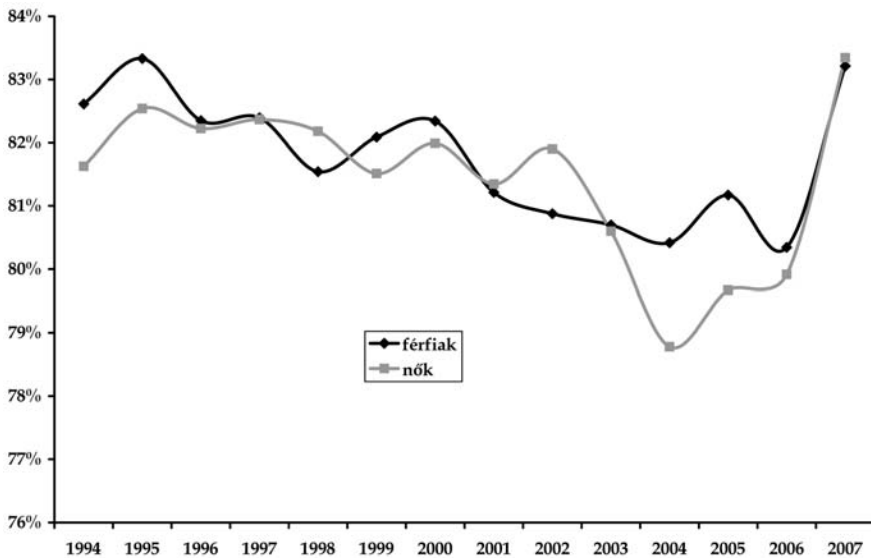


Forrás: Népmozgalmi adatok, saját számítás (L. Gyurgyík–Kiss 2010)

Nemzetiségi vonatkozásban érdemes kiemelni, hogy korábban a magyarok és románok között meglévő termékenységi különbségek a rendszerváltást követően kiegyenlítődtek. Mi több, a friss népmozgalmi adatok arra utalnak, hogy az utóbbi években a magyar nők a románoknál egyértelműen több gyermeket szülnek. Ez két tényezővel hozható összefüggésbe. Egyrészt a magyaroknál előrébb tart a termékenységi modellváltás, amelynek során a gyermekvállalás egyre inkább a 25, illetve 30 év fölötti életszakaszra helyeződik át. Így a magyar nők ugyan későbbi életszakaszban, de a románokhoz viszonyítva több gyermeket vállalnak. Másrészt a magyarok esetében a magasabb státusú családok esetében megfigyelhető egy olyan szubkultúra, amely az átlagnál több gyermeket akar. Ez utóbbiak a románok esetében teljesen hiányoznak. Náluk a magas végzettség és magas státusz egyértelműen a kevés (jellemzően egy) gyermek vállalásával jár együtt (Kiss–Barna–Sólyom 2008).

2. ábra

A születési és halálozási arányszám értékei Románia és a romániai magyar népesség esetében



Forrás: Népmozgalmi adatok, saját számítás

Annak ellenére azonban, hogy a születéskor várható élettartam és a női termékenység tekintetében nem mutatkozik a magyarok hátrányára különbség, a nyers népmozgalmi mutatóik jóval kedvezőtlenebbek az országos átlagnál. A magyar népesség esetében a nyolcvanas évek közepe óta nem beszélhetünk pozitív természetes népmozgalmi egyenlegről (1990-ig stagnált a népesség). 1990 óta pedig egyértelmű a népesség fogyása. Ez Románia esetében 1992 óta szintén így van, azonban itt a természetes népmozgalmi veszteség a magyarokéhoz viszonyítva sokkal mérsékeltebb. A magyarok esetében jelenleg ez a népességfogyás első számú oka, ami a korstruktúrából kiindulva, a termékenység és a születéskor várható élettartam növekedése mellett sem fog jelentősen változni.

Az etnikulturális reprodukció

A kisebbségek sajátos kulturális jegyekkel rendelkező csoportként való fennmaradása soha nem pusztán demográfiai kérdés. A születésszám, az elhalálozás és a migráció mellett azt is figyelembe kell vennünk, hogy az adott csoporthoz tartozók milyen eséllyel tudják saját etnikulturális jegyeiket újratermelni. Ez az etnikulturális értelemben vett reprodukció úgy intra-, mint intergenerációs értelemben kérdéses lehet (L. Szilágyi 2002, 2004b).

Ahhoz, hogy valaki saját magyar identitását sikerrel termelje újra, a saját csoporton belüli interakcióknak, a magyar nyelvhasználatnak és a sajátos etnikai intézményeknek kell, hogy legyen egy adott sűrűsége. E nélkül az etnikai csoporthoz való tartozás plauzibilitását, értelmét veszti. Ez a kérdés természetesen sokkal nagyobb súllyal vetődik fel az etnikai tudat szempontjából meghatározó gyermekkori szocializáció esetében. Az etnikai reprodukció csökkenése (az asszimiláció) szempontjából két kritikus/kockázati szegmens jelölhető ki: a *szórványhelyzet* és az *etnikailag vegyes házasság*.

A *szórványhelyzetet* nem határozhatjuk meg pusztán statisztikailag, a magyarok településen vagy régióon belüli arányain keresztül. Az ezzel foglalkozó irodalom a szórványt olyan közösségként határozza meg, amely (önerejéből) képtelen biztosítani saját etnikai reprodukcióját. Ehhez a helyzethez a magyarok alacsony arányszáma mellett egy sor tényező hozzájárul, mint az intézmények (elsősorban az oktatási rendszer) hiánya vagy a magyar nyelvhasználat nyilvános szférából való teljes kiszorulása. Bár nem pusztán arányokról van szó, úgy véljük, hogy az alábbi táblázatban lévő kategóriák mégis a magyarként való lét minőségileg különböző lehetőségeit hordozzák magukban. Ennek a népesedéspolitikai szempontjából is van közvetlen jelentősége, hisz a különböző állami vagy önkormányzati intézmények csak olyan településeken vagy régiókban állíthatók (legalább részben) a magyar etnopolitikai célkitűzések szolgálatába, ahol a magyarok többségben vannak, vagy méginkább, ahol az arányuk meghaladja a 70%-ot. A magyar etnopolitikai célkitűzések máshol is megvalósíthatók, csak (nagy eséllyel) más intézményeken keresztül.

3. táblázat

A magyar népesség megoszlása a településen élő magyarok aránya szerint Erdélyben, 1977, 1992, 2002

A magyarok aránya	1977	1992	2002
70 év fölött	44,0	44,1	46,9
50-70 év	12,5	12,7	7,9
20-50 év	29,4	25,0	22,5
10-20 év	10,0	9,0	13,5
10 év alatt	4,1	9,2	9,1
<i>A magyarok súlyozott aránya⁷</i>	60,1	57,5	58,1

Forrás: Népszámlálási adatok alapján végzett saját számítás

A 3. táblázat az etnikai térszerkezet igen összetett mozgását tükrözi. Egyrészt – mint több korábbi tanulmányunk (pl. Csata-Kiss 2007, Gyurgyík-Kiss 2010) kimutatta – a szórványterületeken a magyarok demográfiai folyamatai jóval kedvezőtlenebbül alakulnak, mint a tömbterületeken. Ennek a kedvezőtlen korszerkezettől az asszimilációig és az intenzív elvándorlásig több oka

van, az eredője pedig az, hogy ezeken a területeken a magyar népesség száma jóval erőteljesebben csökken. Ez annak irányába kellene, hogy hasson, hogy a tömbterületek súlya növekedjék az erdélyi magyar népesség egészén belül. Amiért ez nem érvényesül, az az, hogy – elsősorban egyes nagyvárosokban – a magyarok aránya erőteljesen csökkent. Így például 1992 és 2002 között a legtöbb magyarnak otthont adó Marosvásárhelyen ötven, a második legtöbb magyart tömörítő városban, Kolozsváron pedig 20% alá esett a magyarok aránya. Így egyszerre figyelhető meg a tömbösödés és szórványosodás.

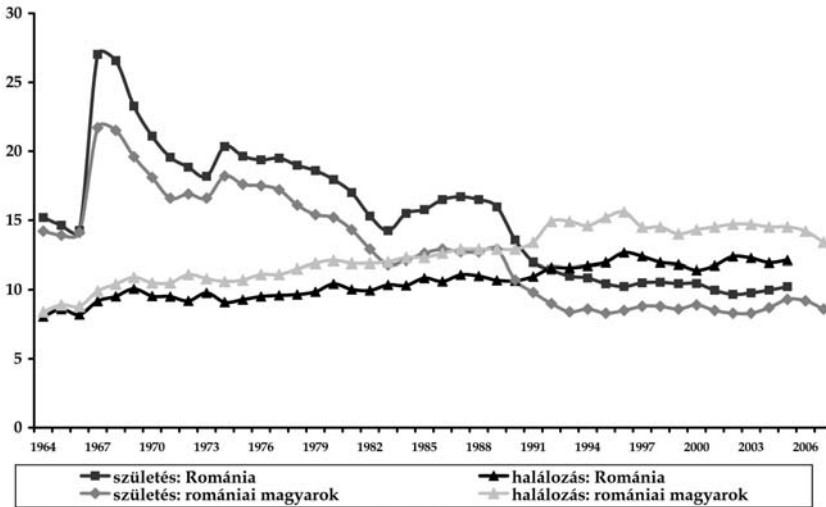
A *vegyes házasságok* aránya természetesen maga is szorosan összefügg az etnikai térszerkezettel, hisz a szórványterületeken a legmagasabb az etnikai vegyes házasságot kötők aránya. E mellett azonban a vegyes házasság az etnokulturális jegyek generációs újratermelődése szempontjából jelent kiemelt kockázatot (még tömbterületeken is). A vonatkozó vizsgálatok ugyanis egyöntetűen azt mutatják, hogy a vegyes házasságokon belül az etnikai szocializációs modellek kiegyenlítetlenek, vagyis az ilyen körülmények között felnevelkedett gyermekek nagyobb eséllyel fognak a többség, mint a kisebbség irányába elmozdulni. A vegyes házasság természetesen a „hibrid” vagy kötőjeles identitások kialakulásának is a terepe lehetne, azonban a vizsgálatok azt mutatják, hogy a viszonylag magas arányú etnikai keveredés ellenére a vagylagos identitások dominálnak. Fogalmilag Brubakerre és szerzőtársaira (2006:311–314) támaszkodhatunk, akik a román–magyar vegyes párkapcsolatokat etnikailag jelölt, egymást (általában) kizáró alternatívák közötti választások sorozataként írják le. Erdélyben mind a román, mind a magyar etnicitásnak viszonylag egyértelmű jellemzői vannak. Mindkettő köré jól kikristályosodott (egymással szembenálló) nemzeti ideológia és intézményrendszer épül. Ezzel szemben a köztes identitásoknak nincsenek egyértelmű hordozói, nincsenek olyan diskurzusok és intézmények, amelyekbe azok beágyazódhatnának. Ilyen körülmények között a vegyes párok folyamatosan választani kénytelenek, attól kezdődően, hogy milyen templomban esküdjenek, milyen nevet adjanak a gyermeknek, milyen vallásúnak kereszteljék, egészen addig, hogy milyen nyelven iskoláztassák őket. Természetesen a valóság komplexitását redukáljuk, amikor azt állítjuk, hogy a vegyes családokon belüli szocializáció végeredménye az egyik vagy a másik etnikum melletti döntés. Ez a kijelentés mégsem áll távol a valóságtól. Legalábbis úgy véljük, hogy közelebb áll, mint azok a kijelentések, amelyek (abból kiindulva, hogy Erdélyben jelentős az etnikai szempontból vegyes származásúak száma és aránya) egy „hibrid” népesség és identitás kialakulását vizionálják. Véleményünk szerint ezek a kijelentések egyrészt ideologikusak, másrészt esszencialisták. Esszencialisták abban az értelemben, hogy a vegyes származás tényéből automatikusan a szociológiai értelemben vett „hibrid” jelenlétére következtetnek, holott valójában Erdélyben megvannak azok a

társadalmi mechanizmusok, amelyek a vegyes származásúakat az egyik vagy a másik etnikai kategória melletti döntésre készítetik.

A vegyes családokon belüli etnikai szocializáció kiegyenlítetlen jellege tehát azt jelenti, hogy miközben az etnikailag vegyes élethelyzet kizárólagos választásokban oldódik fel, az eredmény (statisztikailag) a többség irányába gravitál. Többen választják a többségi identitást, mint a kisebbségi magyart. Ugyanez a nyelvi-kulturális készségek felől is megközelíthető. Itt már nem kell feltétlenül egymást kizáró identitás-kategóriákban gondolkodnunk, azonban e tekintetben is teljesen nyilvánvaló, hogy a magyar nyelvi kulturális készségek kisebb arányban öröklődnek át a többségiekhez képest.

3. ábra

A homogén házasságkötések aránya a romániai magyar népesség körében nemek szerint, 1994–2007



Forrás: Népmozgalmi adatok

Erdélyben az elmúlt 15 évben a vegyes házasságkötések aránya 17-20%-os volt, ami más kisebbségben lévő magyar csoportokkal összehasonlítva alacsonynak számítanak. Felvidéken ez az arány 27-28%-os (Gyurgyík-Kiss 2010), de a vizsgálatok azt mutatják, hogy például a Baltikumban lett-orosz viszonylatban is magasabb értékekkel számolhatunk (Monden- Smits 2005). Jelentősek a regionális eltérések is. A vegyes házasságok aránya a Székelyföldön 5% alatti, míg egyes dél-erdélyi és bánági megyékben (Hunyad, Szeben, Temes, Krassó-Szörény) a házasságra lépő magyarok többsége más (általában román) nemzetiségű párt választ. Ennek következtében ezeken a területeken a magyar népesség generációs újratermelése akár 1/3-dal is csökken-

het (az asszimiláció által nem érintett pusztán elméleti helyzethez képest) (L. bővebben Gyurgyík-Kiss 2010).

Várható trendek

Miután röviden vázoltuk a migrációs és természetes népmozgalmi folyamatokat, illetve körüljártuk az etnikai reprodukció kérdéskörét, egyfajta összegzésként röviden áttekintjük, hogy milyenek az erdélyi magyar népesség demográfiai perspektívái. Ezt egy korábbi, Csata Istvánnal közös vizsgálatunk⁸ alapján tehetjük meg, amelynek keretén belül 2032-ig regionálisan előreszámítottuk az erdélyi magyar népességet.

Az említett népesség-előreszámítás alapváltozata szerint a magyar népesség száma Erdélyben 2022-re 1 132 000, 2032-re pedig 1 008 000 főre csökken. Ez 30 év alatt összességében 29,6%-os fogyást jelent. A különböző forgatókönyvek a népesség számára vonatkozóan eltérő eredményekre vezettek. Az alacsony verzió megvalósulása esetén a magyarok száma húsz év múlva valamivel 1,1 millió, harminc év múlva pedig jóval 1 millió alá csökkenne. A magas verzióban 2022-ben 1,17 millió, 2032-ben pedig 1,065 millió lenne a magyarok száma Erdélyben. A csökkenés első számú oka a természetes népmozgalmi veszteség, azonban (az előreszámítás szerint) a migráció is jelentős mértékben hozzájárul a veszteséghez.

Fontos megjegyezni, hogy a népességfogyás kontextusa Románia teljes népességének a nagymértékű csökkenése. Eredményeink szerint a magyar népesség Románián belüli aránya csökkenni fog, ez azonban a következő 30 évben nem eredményezi például azt, hogy ez az arány a teljes vagy a választókorú népességben belül 5% alá essen.

Ki kell emelnünk, hogy a népesedési kilátások igen nagy mértékben szóródnak. Az egyes régiók etnikai térszerkezete meghatározza a népesedési kilátásokat. A különbségek érzékeltetésére egy négyes tipológiát hoztunk létre.

(1) *„Feleződő népességek”*. Legkedvezőtlenebb a helyzet Dél-Erdély és Bán-ság szörvány-régióiban, ahol a magyarok száma várhatóan megfelelődik, a fiatalok számának csökkenése pedig a 75%-ot is elérheti 2032-re. Ilyen körülmények között az is elképzelhető, hogy az asszimilációs folyamatok a jelenlegi ütemhez viszonyítva is felgyorsulnak, illetve, hogy a magyar identitás újratermelődése a homogén házasságra épülő családok estében is kérdésessé válik.

(2) *Rossz demográfiai perspektívával rendelkező régiók*: Kolozsvár, Dés, Torda, Nagybánya, Máramarosziget, Arad, Nagyszalonta és Fehér megyék. A csökkenés következtében a magyar elit pozícióvesztése várhatóan ezeken a területeken lesz a legfájdalmasabb.

(3) *Közepes demográfiai kilátásokkal rendelkező régiók közé tartoznak Erdély vegyes vidékei, amelyeket gyakran neveznek „etnikai ütközőzónáknak”.* Földrajzilag két nagyobb területsávról beszélhetünk: az egyik Maros megye, a Székelyföldhöz kapcsolódó 60 ezres tömböt leszámítva, és dél felé kiegészítve Brassó vegyes román-magyar-cigány területeivel; a másik terület a Partium, vagyis Szatmár és Szilágy megyék, illetve Bihar északi területei.

(4) *A viszonylag jó demográfiai kilátásokkal rendelkező területek közt találjuk a Székelyföld különböző régióit (Csík, Udvarhely, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Barót, Székelykeresztúr, Szentegyháza, Erdőszentgyörgy, Nyárad-szereda).* Ebben a tíz régióban a magyar népesség várható csökkenése nem haladja meg a 20%-ot. Ezekben a területeken viszonylag kis mértékű (évi 1-3 ezrelékes) a természetes népmozgalmi veszteség, az erdélyi átlag alatti vagy azzal megegyező az elvándorlás, és nincs asszimilációs veszteség. A viszonylag alacsonyabb migrációs arányszámok ellenére a népességfogyás döntően az elvándorlás következménye. Ez abból a szempontból kedvező, hogy a folyamat – a korstruktúrából következő halálozási többlettel, vagy a vegyes házasságokból következő asszimilációs veszteséggel ellentétben – nem következik be szükségszerűen. A magyar népesség csökkenése ezeken a területeken – a gazdasági és társadalmi körülmények kedvező alakulása, illetve egy sikeres modernizációs projekt esetén – lelassulhat, vagy szélsőséges esetben akár meg is állhat.

Egy sajátos csoport: a magyar(nyelvű) cigányok

Míg magyar-román viszonylatban megállapítottuk, hogy a vegyes házasságok viszonylag nagy száma ellenére sem alakulnak ki vagy erősödnek meg a hibrid vagy kötőjeles identitásformák, addig ezt magyar-roma viszonylatban már nem feltétlenül mondhatjuk el. A magyar-cigányok esetében a cigány és a magyar identitás viszonya nem írható le a fent említett vagylagos nemzeti identitás-kategóriákkal.

A rendszerváltást követően Kelet-Európa majd minden államában fellelődött a romák („reális”) számára vonatkozó kérdés, ami tulajdonképpen a mai napig nem jutott nyugvópontra. Magunk a korábbi kutatásaink alapján úgy vállalkoztunk a romák számára vonatkozó becslésre, hogy tisztában voltunk az ezzel kapcsolatos vitákkal, kétségekkel.⁹ Az is egyértelműnek tűnik számunkra, hogy a romák számára vonatkozó becslés nagymértékben attól függ, hogy milyen ismérvek (kategorizációs eljárások) alapján sorolunk valakit a romák közé.¹⁰ Romának tekinthetjük a romani nyelven beszélőket, vagy azokat, akik magukat cigánynak/romának vallják. Ez utóbbi kérdést (például a magyar népszámlálási gyakorlat alapján, amely többes identitást, illetve kulturális kötődést tesz lehetővé) árnyalhatjuk. Más eredményre jutunk azonban, ha azokat tekintjük cigánynak, akiket a környezetük annak tekint

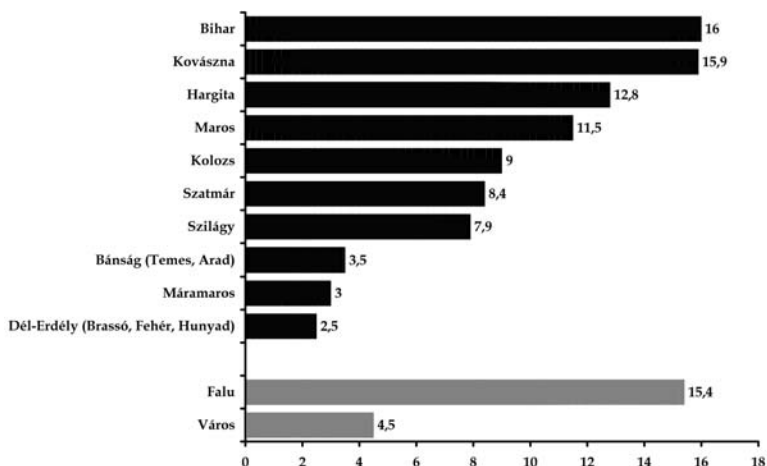
(most eltekintve attól, hogy e tekintetben kinek a véleményét tartjuk mérvadásnak¹¹). Magunk a következőkben elsősorban ilyen jellegű adatokból fogunk kiindulni, abban a hitben – legyen ez adott esetben bármennyire méltánytalan –, hogy ha valakit a környezete cigánynak tart, az egy olyan társadalmi tény, amiről az illető a mindennapokban nem tud elvonatkoztatni.

A magyar nyelvű cigányság számának vonatkozásában az *Életünk fordulópontjai* (2006) kérdőíves vizsgálat adataiból indulhatunk ki.¹² Ennek során a kérdezőbiztosok 11 ezer, a választói névjegyzékből véletlenszerűen kiválasztott 20–45 év közötti személyt kerestek meg. Közülük azokkal vettek fel interjút, akik beszéltek magyarul. A vizsgálatban az etnikai önbevallás mellett alkalmaztuk a kérdezőbiztosok besorolását. A kérdezőbiztosok a 2492 magyarul beszélő kérdezett 9,6%-át minősítették utólag romának. A roma népesség korfájából kiindulva a 20 évnél fiatalabbak között ez minden valószínűség szerint magasabb, a 45 fölöttiek között viszont alacsonyabb. Ez alapján a vizsgálatot végző kutatók a romák 9,6%-os arányát elfogadták mint a magyarul (is) beszélő népességen belüli értéket, és arra a következtetésre jutottak, hogy Erdélyben 150 ezer körül lehet a magyarul (is) beszélő romák száma. A vizsgálat szerint a kérdezők által románként minősítettek 57%-a vallotta magát magyarnak, 10%-a románnak és 30%-a cigánynak (L. Kapitány-Kiss 2009). Ez alapján a magukat magyarnak vallók között a romák aránya 6,5% körül lehet.

Az alábbi ábra a románként minősítettek arányát mutatja megyék szerint, illetve falu–város bontásban:

4. ábra

A kérdezők által románként kategorizáltak aránya a magyarul (is) beszélő 20–45 éves népességen belül megye és településtípus szerint



Látható, hogy a romák aránya a rurális jellegű területeken, ezen belül elsősorban a határ menti tömbben (Észak-Bihar), illetve a háromszéki falvakban magasabb, míg a városi településeken alacsonyabb. A különbségek nem pusztán a romák adott területen belüli arányát mutatják, hanem azt is, hogy a romák mekkora hányada beszél magyarul. Azokban a régiókban, ahol a magyarok aránya alacsonyabb (Bánság, Máramaros, Dél-Erdély), a romák kisebb része beszél magyarul.

Romániában a népszámlálási kategóriák között folyamatosan szerepelt a cigány etnikum, viszont az, hogy hányan vallották magukat cigánynak, nem volt független az (állam cigánypolitikájával összefüggő) összeírói gyakorlattól. Az ötvenes-hatvanas években, Kelet-Európa más államaihoz hasonlóan, a cigánykérdést Romániában is elsősorban szociális kérdésként értelmezték, mondván, hogy az a cigányok társadalmi integrációjával párhuzamosan megoldódik. Ilyen értelemben a vándorcigányok letelepítése, a hivatalos papírok (születési igazolvány, személyi), illetve a munkaerő-piaci integráció álltak az állami politikák fókuszában (Achim 1998). A cigánykérdés etnikai/kulturális terminusokban való értelmezése felé való elmozdulásra utal, hogy az RKP Központi Bizottsága 1976-ban utasította a belügy-minisztériumot a cigány népesség összeírására. Ezzel a változással állhat összefüggésben, hogy míg az 1966-os népszámlálás csupán 64 197 cigányt talált Romániában és 49 105-öt Erdélyben, addig 1977-re ez a szám 227 398-ra, illetve 123 028-ra emelkedett. A növekedést nem magyarázza a természetes szaporulat. A fő ok, hogy (a cigányok számának évi 2 ezrelékes növekedésével számolva) közel 150 ezren voltak azok, akik cigány nemzetiségre váltottak a népszámlálási regisztrációban. Ezek között (miután az erdélyi romák nagyobb arányban vallották magukat cigánynak már 1966-ban) erősen felül voltak reprezentálva a regátiak. Ezzel magyarázható, hogy a magyarról cigányra nemzetiséget váltók száma csak mintegy 10 ezerre becsülhető.

1992-ben a népszámlálás 401 ezer cigányt mutatott ki. A növekedés okai közt ekkor is ott volt az, hogy mintegy 97 ezerrel többen vállalták fel a cigány identitást. A magyar-cigány viszonylatban nemzetiséget váltók (a magyar népesség országos és a magyar-cigányok romániai roma népességen belüli arányához képest) ismét alulreprezentáltak, mintegy 3500 főt tettek ki. 2002-ben a roma identitást választók aránya már mérsékeltebben nőtt: 47 ezerre tehető a népszámlálási autoidentifikációt váltó romák száma. Magyar-roma viszonylatban viszont a nemzetiségváltás iránya fordított. Mintegy 1200 fővel több roma vallotta magát magyarnak, mint 2002-ben.¹³

Amennyiben tehát a népszámlálási adatokból indulunk ki, nem állapítható meg magyar-roma viszonylatban egy egyértelmű cigány-disszimilációs folyamat. Az a tendencia, hogy a magyar-cigányok növekvő mértékben vallják magukat romának, elsősorban Észak-Biharban és Szatmárban érvényesül (ahol egyébként elsősorban rurális térségekben a romák aránya, mint láttuk,

meglehetősen magas), míg Székelyföldön inkább ezzel ellentétes (asszimilációs) folyamatok figyelhetők meg. Ezeket a folyamatokat persze nem lehet kizárólag a népszámlálásokra támaszkodva elemezni.

A népesedés- és identitáspolitikai lehetőségei

Miután a kisebbségi népességek reprodukciója csak részben demográfiai kérdés, részben viszont az etnokulturális újratermelés függvénye, a következőkben a népesedéspolitikát is a szokványosnál tágabban fogjuk értelmezni. Ebbe kétségtelenül beletartoznak azok a közpolitikai intézkedések, amelyek a (1) születésszámot hivatottak növelni, (2) a népesség egészségügyi állapotát hivatottak javítani, (3) az elvándorlást hivatottak mérsékelni, illetve a visszavándorlást ösztönözni. Ezek mellett azonban ugyanitt kell tárgyalnunk azokat a lehetőségeket, amelyek (4) a magyar identitás hosszú távú újratermelésének az esélyét fokozzák egyes kiemelt csoportokon belül, illetve a magyar nyelv használatát segítik elő. Ugyancsak szorosan összefügg a demográfiai trendek kérdésével (5) a meglévő magyar intézményi hálózat (elsősorban az oktatási rendszer) racionális, összehangolt tervezése.

Miután ezeket a területeket kijelöltük – miután egy kisebbségi népességről van szó, amely értelemszerűen nem rendelkezik saját nemzetállami struktúrával, ahol a népesedéspolitikai illetékességi körei viszonylag jól meghatározhatók –, szükséges annak a tárgyalása is, hogy az egyes területeken milyen irányból értelmes válaszokat várni, illetve programokat kezdeményezni. A következő táblázat ezt foglalja össze:

4. táblázat

Az erdélyi magyar népesedés- és identitáspolitikák lehetséges dimenziói és illetékességei

Lehetséges irányok / illetékesség		Közpolitikai dimenziók					
		Családpolitika	Egészségpolitika	Migráció	Identitáspolitikák Szórvány	Romák	Intézménytervezés
Romániai közpolitikák		+	+			+	+
Erdélyi magyar elit	Önkormányzati szint	+			+	+	+
	Átfogó program				+		+
Magyarország				+	+		+

A *családpolitika* tekintetében azt kell figyelembe venni, hogy a termékenység csökkenése, illetve a gyermekvállalás későbbre tolódása általános kelet-európai trend. Nyugat-Európában vannak olyan példák, amelyek arról árulkod-

nak, hogy hosszabb távon lehetséges a termékenység és születésszám emelkedését eredményező politikát folytatni. Hasonlóképpen a múlt rendszer hetvenes éveitől számos kelet-európai ország volt sikeres a gyermekvállalás ösztönzésében. Itt természetesen nem Romániára gondolunk, ahol a születésszám, illetve a termékenység a represszív abortuszpolitika következtében szintén megemelkedett, hanem olyan államokra, mint Magyarország vagy Csehszlovákia, ahol ugyanezt sokkal inkább pozitív ösztönzők segítségével sikerült elérni.¹⁴ Általánosságban elfogadhatjuk, hogy a családpolitika célja nem a születésszám mindenáron történő emelése, hanem az abban való segítség, hogy azok a gyermekek világra jöhessenek, akiket szülei terveznek, akarnak. A családpolitikára ebből a perspektívából azért van szükség, mert a kívánt és a megvalósított gyermekszám között Erdélyben is jelentős különbség van (Spéder szerk. 2009). Tény viszont, hogy a rendszerváltás után a térség nemzetállamainak sem sikerült olyan népesedéspolitikákat életbe léptetniük, amely a termékenység hosszú távú növekedését biztosította volna. A magyar kisebbség helyzete még kedvezőtlenebb, ugyanis a családpolitika számára elengedhetetlen nemzetállami eszközrendszer sem áll rendelkezésre. Az erdélyi magyar elit szempontjából (az átfogó népesedéspolitika szintjén) az egyetlen lehetőség, ha az országos (romániai) családpolitikát kedvező irányba befolyásolja, illetve hangsúlyt fektet a magyar népesség tájékoztatására a különböző jogosultságok tekintetében.

5. táblázat

Az állam többféle pénzbeli támogatást ad a gyermeket vállalóknak, a gyermeket nevelő családoknak. Tud Ön ilyen támogatásokat mondani?

Az adott támogatási formákat említők aránya a 18–50 éves népességben belül (2009)

	Magyar minta	Országos minta
Gyermeknevelési támogatás	29	32,1
Egyszeri szülési támogatás	21,8	40,3
Gyermekpénz	53	56,1
Családi pótlék	22,3	16,8
Szülési szabadság	23,2	40,3
ANL ¹⁵ lakások	8,1	11,3

Forrás: A kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet kérdőíves vizsgálatai.

Magyar mintán: Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat (N=4057),

Országos mintán: Clima interetnic în România (N=1200)

Az 5. táblázat azt mutatja, hogy a különböző jogosultságok ismerete a magyar reprodukív korú népességben belül valóban alacsonyabb, mint országosan. Amennyiben a családtámogatási rendszert a magyarok kevésbé ismerik, akkor az a gyermekvállalási kedvüket is kisebb mértékben fogja fokozni (ha magának a rendszernek van is ilyen hatása), illetve kisebb mértékben fogják az őket amúgy megillető jogosultságokat igénybe venni.

A jelenlegi romániai családtámogatási rendszerben a két évig igénybe vehető gyermeknevelési támogatás képviseli a legfontosabb támogatási formát. Ennek alapján a gyermek megszületését megelőző egy évig munkaviszonnyal rendelkező anyák fizetésük 85%-át kapják, ugyanakkor a minimális összeg (amit minden korábban állással rendelkező megkap) 600 lej (kb. 40 ezer forint), a maximális összeg pedig 4000 lej (270 ezer forint). A gyermeknevelési támogatásra vonatkozó törvénykezés az utóbbi évtizedben meglehetősen sokat változott, holott a kiszámíthatóság fontos feltétele annak, hogy a családtámogatásnak valóban termékenységnövelő hatása legyen.

A román népesedéspolitikai alakítása és ismertetése mellett a (magyar többségű) önkormányzatoknak lehet szerepük, elsősorban abban, hogy a fiatal házaspárok, illetve családok lakáshoz jutását elősegítik. E mellett a gyermekgondozáshoz kapcsolódó szolgáltatások terén (például magyar nyelvű bölcsődei ellátás) tehetnek sokat az önkormányzatok. Mindenképpen szükséges annak a végig gondolása, hogy az önkormányzatok hogyan járulhatnak hozzá a különböző országos programok helyi sikeréhez, illetve hogyan léphetnek fel proaktívan a családpolitika terén.

A családpolitika terén felmerülő magyarországi támogatás határon túli magyarokra való kiterjesztésének lehetősége megítélésünk szerint igen korlátozott. A családalapítást ténylegesen befolyásoló ösztönzők beépítése egyrészt igen költséges, másrészt a jogosultságok meghatározása is nehézségbe ütközik (még a magyar állampolgárság erdélyi magyarokra történő kiterjesztése esetén is).

Az *egészségügyi* politika a családpolitikánál is nagyobb mértékben kötődik az országos szinthez. Ezen a szinten az alapvető probléma az egészségügyi rendszer alulfinanszírozottsága. Romániában az adminisztráció e tekintetben arra játszik, hogy – szemben például Magyarországgal – a lakosság állammal szembeni elvárásai meglehetősen alacsonyak. Így az állam megengedheti magának, hogy papíron igen széleskörű „ingyenes” (azaz biztosításalapú) egészségügyi ellátást működtet, a gyakorlatban azonban például államilag kompenzált gyógyszerek már a hónap első hetében „elfogynak”, így azokat az állampolgárok saját maguk fizetik meg. Miután ez mondhatni „természetes” számukra, Romániában a politikai elit nem kénytelen vitát folytatni arról, hogy a kötelező biztosítás ellenében milyen szintű orvosi ellátás jár, hanem megengedheti magának, hogy papíron széleskörű ellátást biztosít, azonban a rendszert tudatosan alulfinanszírozza.

A kilencvenes években (valójában szórványosan) létezett az erdélyi betegek Magyarországon való kezelésének gyakorlata. Korábbi vizsgálatok azt igazolták, hogy az erdélyi magyarok a státusztörvénytől első helyen a magyar egészségügyi ellátórendszerbe való bekapcsolódást várták (Kiss 2002).

Miután az elmúlt évtizedben a román egészségügyi ellátórendszer minőségében nem javult, valószínűsíthető, hogy a magyar állampolgársággal szembeni várakozásokban is jelentős szerepet játszik ez a szempont.¹⁶ Ezen várakozások ellenére azonban nyilvánvaló, hogy a kérdés nem kezelhető Magyarországra irányából.

A migráció az a terület, ahol a magyar népesedéspolitikának az erdélyi magyar demográfiai trendekre számottevő hatása lehet. A kilencvenes évektől kezdődően a magyar demográfusok, illetve döntéshozók számára nyilvánvaló, hogy a népesség-reprodukció pusztán belső erőforrásokra (születésekre) alapozó modellje illuzórikus. Ahhoz, hogy az ország népessége ne csökkenjen, hogy a korstruktúra ne torzuljon végletesen, illetve, hogy a nyugdíjrendszer fenntartható legyen, bevándorlókra van szükség. Szemben a hetvenes-nyolcvanas évekkel, Hablicsek László és Tóth Pál Péter tanulmányorozatának (1996; 2000; 2001) nyomán minden normatív népesedés-projekció jelentős mértékű bevándorlással számol. Más európai államokhoz képest Magyarország sajátos helyzetben van, hisz a bevándorló népesség döntő többsége a környező országból érkező magyar, ezen belül pedig jelentősen erdélyi származású. A magyar állam és társadalom számára a határon túli bevándorlók integrálásának költségei jóval alacsonyabbak, mint bármely más csoport esetében lennének. A magyar népesedés- és migrációpolitika ezt az aspektust természetesen nem hagyta és nem is fogja figyelmen kívül hagyni, így a kivándorlásban ellenérdekelte erdélyi politikai elit és a Budapest-központú magyar adminisztratív szerkezet érdekellentéte egyértelmű. Az alapvető kérdés, hogy a magyarországi döntéshozók ebben a kérdésben akarnak-e ténylegesen konzultálni a „határon túli” magyar elitekkel, milyen mértékben akarják migrációs politikájukat (és nem annak nyilvános megjelenítését) az ilyen típusú konzultáció függvényévé tenni.

A magyar állam migrációs-politikai mozgásterét valójában az erdélyi elitel folytatott konzultációnál sokkal nagyobb mértékben csökkenti, hogy – szemben a kilencvenes évekkel vagy az 1998–2002 közötti időszakokkal – az erdélyi magyarok migrációs terveiben Magyarországnak már nincs olyan mértékben kiemelt szerepe.

A migráció kérdéskörét a magyar állampolgárság erdélyi magyaroknak történő megadása kapcsán is időszerű újragondolni. E tekintetben érdemes tisztázni, hogy a magyar állampolgárság nem jelent sem a nyugdíjrendszerbe, sem az egészségügyi ellátórendszerbe való automatikus belépést, sem szavazati jogot Magyarországon. Hasonlóképpen a magyar állampolgárság nem jelent védelmet a másik (esetünkben a román) állam joghatályával szemben sem. Amiben a magyar állampolgárság valóban új helyzetet teremt(het) az egyedül a magyarországi munkavállalás és letelepedés. Ennek kapcsán az a kérdés, hogy a magyar állampolgárság megadása mekkora elvándorlási hul-

lámot indukál az erdélyi magyar közösségen belül. Természetesen azt is érdemes megvizsgálni, hogy mekkora azoknak a hányada, akik a magyar állampolgárság (és a könnyebb munkavállalás stb.) birtokában nyugat-európai migrációs célpontjaikat Magyarországra cserélnék. Ezek a kérdések egy, az erdélyi magyarok körében elvégzett migrációpotenciál-vizsgálat segítségével tisztázható.

Az identitáspolitikai célkitűzéseket a címzettek felől nézve két csoportra oszthatjuk: a szórványt, illetve a magyar anyanyelvű romákat érintő politikákra. A *szórványban élőkkel* kapcsolatban, anélkül, hogy a szórványgondozás fontosságát és eredményeit elvitatnánk, két problémát emelnénk ki. Az első a szórványkérdés lokalizálásával kapcsolatos. Földes Károly (1934) *Jajszó a pusztuló szórványokról* című nagyhatású írása óta a szórvány prototípusa a pusztuló mezősi falu. Ezzel szemben, mint arra többen felhívták a figyelmet (Szilágyi 2004a), a szórványkérdés elsősorban (nagy)városi jelenség. Amennyiben mennyiségileg tekintjük a kérdést, a magyar népességet érintő asszimilációs veszteség nagy része olyan városokban keletkezik, amelyekben több ezres vagy akár több tízezres magyar közösség él. Ezek a települések intézményi ellátottságukat tekintve elvileg nem tekinthetők szórványnak. A gyermekszám csökkenésével (és a különböző oktatási intézmények gyermekekért folytatott harcával) azonban ezekben a városokban tucatszámra szűnnek meg a lakótelepi magyar tannyelven oktató osztályok. Így az itt élő magyar szülők, amennyiben magyar tannyelvű osztályba akarják járatni a gyermekeiket, kénytelenek naponta a városközpontba vagy más városrészekbe cipelni őket, amit gyakran nem tudnak vállalni. Ennek következtében a gyermekek jelentős része többségi tannyelvű iskolába kerül, aminek előrelátható következménye a vegyes házasság stb. A szórványpolitika tekintetében az eddiginél jóval nagyobb hangsúlyt kell ezen iskolák (tagozat, kihelyezett osztály, egyházi oktatás formájában való) fenntartására fektetni, természetesen úgy, hogy ezek egyben minőségi oktatást tudjanak nyújtani. Az ezzel kapcsolatos erőforrásokat érdemes minél inkább erre a problémára fókuszálni.

Másodsorban, a „klasszikus” szórványproblematika kapcsán, érdemes lenne azt végiggondolni, hogy ennek kedvezményezettjei a magyar nyelvet nem (vagy nehézkesen) beszélő, magyar nyelvi-kulturális teljesítmény tekintetében hátrányos helyzetben lévő, ráadásul gyakran vegyes családból származó (és adott esetben többes kötődésű) személyek. A szórványgondozásban használt „erős” nemzeti diskurzus következtében, amennyiben ezek a személyek kapcsolatba kerülnek a magyar intézményrendszerrel, saját, ezen belüli helyzetük a magyar nyelvi készségek hiányából adódó deprivált-ságként tudatosul. Nem csoda, hogy így a szórványpolitika által felkínált magyar intézményrendszer esetleg azok számára lehet vonzó, akik esetében

annak használata valamilyen szociális juttatáshoz kapcsolódik. Ennek következtében aztán a szórványkérdéssel foglalkozók számára úgy tűnik, hogy a szórványkérdés egyben szociális kérdés is. Ezzel szemben az igazság az, hogy a vegyes házasságok például a magas státusúak között felülreprezentáltak. Hasonlóképpen a dél-erdélyi vagy bánági magyarok társadalmi státusza kedvezőbb az erdélyi átlagnál. Csakhogy a magas státusú „szórvány” az erős nemzeti diskurzuson keresztül (amely által az ide tartozó eleve hátrányos kommunikációs helyzetbe kerül) nem megszólítható. Az erős nemzeti diskurzust árnyalni kellene úgy, hogy – például a nyugati diaszpórákban élő magyar (vagy magyar jellegű vegyes) családokból származó személyekhez hasonlóan – lehetőségessé váljon a magyarság vagy a magyar származástudat részleges felvállalása.

A szórványpolitika tekintetében a magyarországi és erdélyi szereplők közötti minél teljesebb együttműködésre, illetve a különböző erőforrások összehangolására lenne szükség.

Az erdélyi magyar identitáspolitika számára sajátos kihívást jelent a *magyar nyelvű romák*, magyar intézményeken keresztül történő társadalmi integrációja. Itt elsősorban az önkormányzati szinten történő kezdeményezéseknek van kiemelt szerepük, hisz, legalábbis eddig, a romákat megcélzó országos közpolitikák nem vezettek eredményre a társadalmi integráció tekintetében. Helyi szinten, egyes magyar többségű kistérségekben az ott élő romák integrációja messzemenően meghatározza a demográfiai perspektívákat, de a térség távlati „élhetőségét” is. Másrészt ennek a kérdésnek már most kiemelt szerepe van a magyar intézményhálózat fenntarthatóságát tekintve. Sok helyen ismertek azok a helyzetek, amikor a román és magyar oktatásszervezők versengenek, hogy milyen tannyelven iskolázzák be a helyi roma gyerekeket (Toma 2008).

A romák társadalmi integrációját természetesen nem lehet pusztán helyi szinten kezelni, megoldani. Magát a roma marginalitást, abban a formájában, ahogy azzal ma szembesülünk, nagymértékben a rendszerváltást követő strukturális változások termelték ki. Ladányi és Szelényi (2006) az *underclass* fogalmával írja le azt a fajta új marginalitást, amelybe a tartós munkanélküliséggel és a területi szegregáció fokozódásával szembesülő romák kerültek a piaci viszonyok kialakulását követően. Az általuk leírt (és a különböző vizsgálatok során Erdélyben is megfigyelt) folyamatok sajnos nem a romák társadalmi integrációjuk, hanem fokozódó marginalitásuk irányába mutatnak. Ennek egyik összetevője, hogy a romák egyre inkább a különböző hátrányos helyzetű kistérségekben koncentrálnak. Ez a Székelyföld egyes kistérségeiben is jellemző. Az, hogy a roma népességet tömörítő, amúgy is hátrányos helyzetben lévő közösségek önkormányzatai önerőből oldják meg a roma integráció problémáját, természetesen nem elvárható. Eb-

ből a megfontolásból a magyar elitnek is be kellene kapcsolódnia az országos roma közpolitikákba, a magyar cigányok e rendszeren belüli nyelvi-kulturális sajátosságainak érvényre juttatását pedig magyar érdekként kellene meghatározni.

Végül az intézményrendszer, elsősorban az *oktatási rendszer* racionális tervezését kell kiemelnünk, mint fontos, a népesedés kérdésével szorosan korreláló feladatot. Az oktatási rendszer kapcsán számot kell vetni azzal, hogy a gyermekszám csökkenése, illetve az oktatási intézmények önkormányzati hatáskörbe való utalása elkerülhetetlenül további iskolabezárásokat és intézmény-összevonásokat fog eredményezni. Ebből kiindulva nagyon fontos feladatnak tűnik az erre való felkészülés, illetve egy integrált stratégia kidolgozása. E tekintetben – a részben elvégzett elemzésekből kiolvasható – várható demográfiai trendek és az intézményes lehetőségek összevetésére van szükség. Az erőforrások ésszerű csoportosítása mellett, az egyes oktatási kistérségekben a magyar oktatásban résztvevő szereplők részvételével kell optimális megoldást találni. Ellenkező esetben az oktatási intézményrendszer elkerülhetetlen átalakítása a magyar oktatási hálózatot nehéz helyzetbe sodorhatja, csökkentve ezzel a magyar nyelvi-kulturális reprodukció esélyeit.

Hivatkozott irodalom

- Achim, Viorel: *Țigani în istoria României* (Editura Enciclopedică, București, 1998)
- Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon E. – Grancea, Liana: *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town* (Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2006)
- Csata István – Kiss Tamás *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionálisan tagolt előreszámítása húsz és harminc éves időtávra* (Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 2007)
- Emigh, Rebecca Jean – Fodor Eva – Szelényi Iván: *The Racialization and Feminization of Poverty?* In: Emigh, Rebecca Jean – Szelényi, Iván (ed.) *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During Market Transition* (Westport, CT, Praeger, 2001) 1–32. p.
- Emigh, Rebecca Jean – Szelényi, Iván (ed.): *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During Market Transition* (Westport, CT, Praeger, 2001)
- Földes Károly: *Szóránymisszió. Jajszó a pusztuló szóránnyokból* (Keresztes Nagy Imre, Nagyenyed, 1934)
- Frejka, Tomas: *Fertility Trends and Policies. Czechoslovakia in the 1970s. Population and Development Review*, 1980/6, No. 1. 65–93. p.
- Gödri Irén – Tóth Pál Péter: *Bevándorlás és beilleszkedés* (KSH-Népességkutató Intézet, 2005)

- Gyurgyík László – Kiss Tamás: *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése* (EÖKIK, Budapest, megjelenés alatt)
- Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: *Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció* (megjelenés alatt)
- Hablicsek László – Tóth Pál Péter: A nemzetközi vándorlás hatása a magyarországi népesség számának alakulására: 1994–2010. In: Sik Endre–Tóth Judit (szerk.): *Táborlakók, diaszpórák, politikák* (MTA–PTI, Budapest, 1996) 161–179. p.
- Hablicsek László – Tóth Pál Péter: A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. *Demográfia*, 2000/1. 11–46. p.
- Hablicsek László – Tóth Pál Péter: A nemzetközi vándorlás szerepe a magyarországi népesség számának megőrzésében 1999–2050 között. In: Cseh-Szombathy László–Tóth Pál Péter (szerk.): *Népesedés és népesedéspolitika* (Századvég Kiadó, Budapest, 2001) 395–429. p.
- Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor: A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika*, 1998. március
- Horváth István: Változó környezet, állandó trendek? In: Uő. (szerk.): *Erdélyi és Magyarország közötti migrációs folyamatok* (Scientia, Kolozsvár, 2005) 9–133. p.
- Józan Péter: A századvég halálozási viszonyainak néhány jellegzetessége Magyarországon. In: Cseh-Szombathy László – Tóth Pál Péter (szerk.): *Népesedés és népesedéspolitika* (Századvég Kiadó, Budapest, 2001) 293–309. p.
- Kapitány Balázs: A „GYED-hatás”. Az 1985 és 1996 közötti családtámogatási rendszer termékenységre gyakorolt hatása. *Demográfia*, 2008. 51. évf. 1. szám, 51–78. p.
- Kapitány Balázs – Kiss Tamás: Magyar nyelvű roma közösségek Magyarországon és Erdélyben. In: Spéder Zsolt (szerk.) *Az erdélyi magyar nyelvi közösség népesedése és társadalmi rétegződése* (KSH-Népességkutató Intézet, Budapest, megjelenés alatt)
- Kiss Dénes: A határon túli magyarság egészségügyi helyzete és a státustörvény egészségügyi kedvezményeivel szembeni viszonyulása. *Magyar Kisebbség*, 2002/2.
- Kiss Tamás – Barna Gergő – Sólyom Zsuzsa: Erdélyi magyar fiatalok 2008. Közvélemény-kutatás az erdélyi magyar fiatalok társadalmi helyzetéről és elvárásairól. Összehasonlító gyorsjelentés. Tinerii maghiari din Transilvania 2008. Anchetă sociologică despre starea socială și așteptările tinerilor maghiari din Transilvania. Dimensiuni comparative. *Working Paper* 2008/12. A Nemzeti Kisebbségkutató Intézet Műhelytanulmányai
- Ladány János – Szelényi Iván: *Patterns of Exclusion: Constructing Gypsy Ethnicity and the Making of an Underclass in Transitional Societies of Europe* (Boulder, Co., East European Monographs, 2006)

- Ladány János – Szelényi Iván: Az etnikai besorolás objektivitásáról. *Kritika*, 1998. március
- Ladány János – Szelényi Iván: Ki a cigány? *Kritika*, 1997. december
- Monden, Christiaan W. S. – Smits Jeroen: Ethnic Inter-marriage in Times of Social Change: The Case of Latvia. *Demography*, Vol. 42, No. 2 (May, 2005), 323–345. p.
- Sandu, Dumitru: Emerging Transnational Migration from Romanian Villages. *Current Sociology*, 2005/53. 555–582. p.
- Sandu, Dumitru: *O hartă socială a comunităților de romi. O harta a sărăciei comunitare prin sondajul PROROMI* (Banca Mondială, București, 2005)
- Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Az erdélyi magyar nyelvi közösség népesedése és társadalmi rétegződése* (KSH-Népeségkutató Intézet, Budapest, megjelenés alatt)
- Szilágyi N. Sándor: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség*, 2002/4. 64–96. p.
- Szilágyi N. Sándor: A szórványmagyarság: probléma vagy ürügy. In: *Uő.: Miegymás* (Kalota Kiadó, Kolozsvár, 1997) 476–494. p.
- Szilágyi N. Sándor: Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In: Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. (Kriterion – RMDSZ Ügyvezető Elnökség, Kolozsvár, 2004) 157–235. p.
- Toma Stefánia: *Roma/Gypsies and Education in a Multiethnic Community in Romania* (ISPMN – Working Papers in Romanian Minority Studies, 2002)
- Zamfir, Cătălin și Preda, Marian (coord.): *Romii in România* (Editura Expert, București, 2008)

Jegyzetek

- ¹ A következőkben Erdély alatt a korábban Magyarországhoz tartozó teljes területet értem, vagyis a történelmi Erdély mellett a Partiumot, illetve a Bánság és Máramaros Romániához tartozó részét.
- ² Elsősorban ennek köszönhető, hogy az 1930-as népszámlálás szerint a magyar anyanyelvűek száma mintegy 170 ezer fővel meghaladta a magyar nemzetiségűekét.
- ³ A modern (vagyis viszonylag alacsony gyermekhalandósággal és magas várható életkorral jellemezhető) halandósági viszonyok az egyes államokban különböző időpontban alakultak ki. A két világháború között Csehszlovákiában (és Magyarországon) volt jelentős a halandóság javulása, míg Romániában és Szerbiában e tekintetben nem sok minden változott. Itt az alapvető változás a második világháborút követő két évtizedben játszódtott le.
- ⁴ Romániában például a gyermekhalandóság 1947 és 1965 között 200 ezrelékről 44 ezrelékre esett.
- ⁵ Ez azt mutatja meg, hogy az adott termékenységi viszonyok közt egy nő átlagosan hány gyermeket hoz(na) világra teljes termékeny életszakasa alatt.

- ⁶ Modern halandósági viszonyok között 2,1 gyermekes átlagra van szükség ahhoz, hogy a következő generáció létszáma ne legyen alacsonyabb a szóban forgóénál. Romániában 1965-ben a TFR 1,9 volt.
- ⁷ „A súlyozott számarányt úgy számítottam ki minden egyes megyére, hogy az egyes településeken (tehát nem közigazgatási egységekben) élő magyarok lélekszámát megszoroztam az ottani százalékarányukkal, majd a szorzatok összegét elosztottam a lélekszámok összegével.” (Szilágyi 2004:185). Képletszerűen: $P_s = \Sigma(p_i \times P_i) / P_{tot}$, ahol p_i a magyarok aránya egy adott településen; P_i a magyarok száma az adott településen, P_{tot} pedig a teljes magyar népesség.
- ⁸ Csata István – Kiss Tamás: *Népesedési perspektívák. Az erdélyi magyar népesség regionális előreszámítása húsz és harmincéves időtávra* (Kolozsvár, Kritérion, 2007)
- ⁹ Magyarországon a „Ki a cigány?” vitával kapcsolatban L. Ladányi-Szelényi (1997); Havas–Kemény–Kertesi (1998); Ladányi-Szelényi (1998).
- ¹⁰ A lehetséges kategorizációs eljárásokról L. Emigh és mások (2000, 6–7).
- ¹¹ A kérdés elsősorban a mennyiségi vizsgálatokban jelent gondot. Egyik lehetőségünk a „szakértői” vélemény, vagyis ha a cigányokkal kapcsolatban lévő adminisztratív, egészségügyi, rendvédelmi személyzet vagy pedagógusok véleményét kérjük ki. Ezt az eljárást alkalmazták a Kemény István-féle cigányvizsgálatok, Romániában többek között Dumitru Sandu (2005b), illetve Zamfir és Preda (2002). Másik lehetőségünk, ha a kérdező kategorizálja utólag a kérdezettet.
- ¹² L. bővebben Spéder szerk. (2009).
- ¹³ Az elemzés során a romák számának településszintű változásából indultunk ki. Bővebben L. Gyurgyík–Kiss (2009).
- ¹⁴ A magyarországi népesedéspolitika hatásáról L. Kapitány (2008), a csehszlovák családtámogatási politikáról pedig L. Frejka (1980)
- ¹⁵ Administrația Națională a Locuințelor (Állami Lakások Adminisztrációja)
- ¹⁶ Az erdélyi magyarok többsége (érthető módon) nincs tisztában azzal, hogy a magyar állampolgársággal milyen jogosítványok járnak alanyi jogon és melyek azok a szolgáltatások, amelyek nem alanyi jogon vehetők igénybe.